

Elżbieta Binczycka-Gacek

Instytut Religioznawstwa
Wydział Filozoficzny
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
ORCID: 0000-0003-1443-2907

Metafory pojęciowe związane z domeną „czary” w studiach nad afroamerykańskim folklorem oralnym wybrzeża Georgii lat trzydziestych XX wieku*

Conceptual metaphors related to the domain ‘conjuring’ in the studies into Afro-American oral folklore of the coast of Georgia in the 1930s

Abstract: The author became interested in the body of the texts analyzed in this article during her research on variants and versions of the Flying Africans myth in 20th century culture and literature. In the US the main folkloric source of this narrative is an account of oral folklore collected in Georgia from African-Americans, published in 1940 as a part of Federal’s Writer’s Project. The book, entitled *Drums and Shadows. Survival Studies Among the Georgia Coastal Negroes* directed by Mary Granger, contains interviews with people many of whom had been born in slavery. African Americans interviewed in the project speak widely about talismans, spirits, lucky and unlucky omens and actions, as well as other aspects of their culture and folklore, including a significant amount of flight-related narratives. The dialect in the interviews is transcribed phonetically and difficult for a non-English native speaker, nevertheless the concept of ‘conjuring’ grabs the attention of the reader. This short study is an introduction to a broader analysis of the conceptual domain of ‘conjuring’ in the GWP interviews. The author uses the conceptual metaphor theory in order to establish how magic and witchcraft are conceptualized by the Georgia Writer’s Project speakers.

Key words: Flying Africans myth, folklore, African Americans, domain of ‘conjuring’

Słowa kluczowe: mit *Flying Africans*, folklor, Afroamerykanie, domena „czary”

* Brak źródeł finansowania; artykuł powstał na podstawie badań prowadzonych w ramach pracy własnej.

Krótką charakterystyka korpusu tekstów

Na korpus tekstów, które są przedmiotem analizy w niniejszym artykule, natrafiłam przy okazji moich badań nad wariantami i rozprzestrzenianiem się mitu *Flying Africans* we współczesnej kulturze i literaturze. Wydany tom *Drums and Shadows. Survival Studies among the Georgia Coastal Negroes*¹ zawiera studia nad afroamerykańskim folklorem oralnym zgromadzone w latach trzydziestych XX wieku pod nadzorem Mary Granger w ramach Georgia Writers' Project (GWP)². Zasadniczą część tomu stanowią wywiady przeprowadzone z członkami lokalnej społeczności, z których duża część to ludzie starsi mający za sobą realne doświadczenie niewolnictwa lub pamiętający niewolników urodzonych jeszcze w Afryce. Jak pisze John Bruno Hare we wprowadzeniu do książki z 2007 roku:

Tematyka niniejszej książki skoncentrowana jest wokół wierzeń i praktyk magicznych (z których część znana jest dzisiaj pod nazwą *hoodoo*) takich jak ziołolecznictwo, wiara w duchy, talizmany, złe i dobre omeny oraz działania mogące przynieść szczęście lub sprowadzić nieszczęście. Przeprowadzający wywiady zainteresowani są również użyciem bębnow i tańca podczas świąt, pogrzebów i chrztów, tabu dotyczącymi jedzenia oraz innymi aspektami lokalnego folkloru. Niniejsze studia rozwiewają resztki wątpliwości dotyczące afrykańskiego pochodzenia tych zwyczajów dzięki, zawartym w apendyksie, wyczerpującym odniesieniom do prac afrykańskich etnografów, folklorystów i podróżników³.

Pomimo że sposób zbierania materiału folklorystycznego i metody badawcze w GWP nie były pozbawione pewnych niedociągnięć⁴, wypowiedzi uczestników badania nie tylko dostarczają wartościowych danych na temat wierzeń, obrzędów i życia tamtej społeczności, ale także mogą stać się podstawą formułowania wnio-

¹ *Drums and Shadows. Survival Studies among the Georgia Coastal Negroes*. Ed. M. GRANGER. Athens-London 1986.

² Należy dodać, że kontynuacją Georgia Writers Project stały się późniejsze badania nad afroamerykańską kulturą wybrzeża Georgii i Karoliny Południowej Gullah Geechee, w tym praca Charlesa Joynera *Remember Me. Slave Life in Coastal Georgia*, który był również jednym z redaktorów drugiego wydania *Drums and Shadows* w latach siedemdziesiątych.

³ J.B. HARE: [wprowadzenie do książki *Drums and Shadows. Survival Studies among the Georgia Coastal Negroes*], 23 marca 2007. <http://www.sacred-texts.com/afr/das/index.htm> [data dostępu: 18.12.2018]. Wszystkie cytaty z publikacji anglojęzycznych podaję w tłumaczeniu własnym – E.B.-G.

⁴ Nie wszyscy biorący udział w GWP posiadali odpowiednie przygotowanie do przeprowadzania tego typu badań; w książce widać więc pewne drobne błędy metodologiczne, niektóre wypowiedzi (zarówno pytania, jak i odpowiedzi) nie są przytoczone w całości, ale streszczone przez osobę prowadzącą wywiad etc., miejscami dostrzega się także daleki od neutralnego stosunek badaczy do interlokutorów. Więcej na ten temat zob. T. POWELL: *Summoning the Ancestors. The Flying Africans' Story and Its Enduring Legacy*. W: *Race in the Atlantic World, 1700–1900. African American Life in the Georgia Lowcountry. The Atlantic World and the Gullah Geechee*. Ed. P. MORGAN. Athens USA 2010, s. 253–280.

sków na temat charakterystycznego dla jej przedstawicieli sposobu pojmowania świata, wyrażonego w stosowanych metaforyzacjach i formach ich konceptualizacji, zgodnie z zasadą, według której wyrażenia języka naturalnego odzwierciedlają ogląd świata właściwy mówiącemu⁵.

To, że wypowiedzi badanych są z dużą skrupulatnością zanotowane w fonetycznym brzmieniu, z jednej strony stanowi sporą trudność w lekturze i interpretacji wyników badań GWP, ale z drugiej niesie korzyść dla badacza, bo język i sposób wyrażania się członków tej społeczności zostały oddane najwierniej, jak to tylko możliwe. Jak czytamy w części poprzedzającej główny tekst *Drums and Shadows*:

Wymowa poszczególnych słów, akcent, opuszczanie sylab i głosek grają niemalże równorzędne role w mowie Murzynów zaprezentowanej w tekście. Dialekt, którym się posługują, z wyjątkiem zapisu nazwisk, został tu wiernie przetranskrybowany. Wymowę poszczególnych wyrazów starano się oddać jak najdokładniej, dbając przy tym, aby tekst pozostał zrozumiały dla przeciętnego czytelnika. Z tego powodu zdecydowano się na ograniczenie elizji i pozostawienie akcentów w gestii odbiorcy tekstu. Redaktorzy nie wprowadzili dodatkowych znaków diakrytycznych, nie chcąc nadawać tekstowi zbyt obcego wyglądu. Typowe dla dialektu apostrofy pominięto w celu uproszczenia zapisu. W przypadku badanej społeczności już na niewielkim obszarze występują różne warianty wymowy: język młodych członków społeczności różni się od języka starszych, podobnie jak język lepiej wykształconych od języka tych, którzy otrzymali gorszą edukację. W trakcie przeprowadzania wywiadów emocje mówiących także powodować mogą zmiany w wymowie i powrót do języka, którego mówiący nie używa na co dzień⁶.

W większości przypadków w zapisie fonetycznym przyjętym przez GWP *er* zastąpione jest przez *uh*, *d* przez *th*, *re* przez *ah* (stąd na przykład angielskie „tutaj” – *here* będzie miało formę *heah*). Poszczególni rozmówcy artykułowali niektóre wyrazy na różne sposoby, czasem zgodnie z prawidłową wymową angielską. Przy odczytywaniu niektórych partii tekstu musiałam posłużyć się metodą komparatystyczną, porównując użycie słów w różnych kontekstach w kolejnych miejscach tekstu.

W niniejszym artykule zajmę się analizą wyłącznie wypowiedzi członków badanej społeczności, zaś w celu zwiększenia przystępności tekstu cytowanego z *Drums and Shadows* obok cytatów umieszczam sporządzone przeze mnie transkrypcje na język angielski, które podaję bez wprowadzania zmian gramatycznych.

⁵ Por. A. GOMOLA: *Założenia i propozycje językoznawstwa kognitywnego*. W: IDEM: *Bóg kobiet. Studium językoznawczo-teologiczne*. Tarnów 2010, s. 11.

⁶ *Notes to the Reader*. W: *Drums and Shadows...*, s. xix [numery stron podane według pierwszego wydania książki].

Problem wyboru abstrakcyjnych domen docelowych

Według zasady ucieleśnienia doświadczanie rzeczywistości fizycznej stanowi bazę strukturyzującą myślenie – cielesność użytkownika języka zapośrednicza, a nawet determinuje ludzkie poznanie. Myśląc i mówiąc o kategoriach abstrakcyjnych, opieramy się na schematach wyobrazeniowych (*image schemas*), stanowiących rodzaj siatki, za pomocą której konceptualizujemy rzeczywistość, przez odwołanie się do pojęć bliższych naszemu bezpośredniemu doświadczeniu. Społeczność, którą objęto badaniami GWP, to społeczność żyjąca poza miastem, hermetyczna i w bardzo niewielkim stopniu posiadająca dostęp do edukacji szkolnej. Można byłoby więc się spodziewać, że wypowiedzi jej członków będą odznaczały się wysokim stopniem ucieleśnienia i częstymi odwołaniami do potocznego doświadczenia użytkowników języka, tymczasem wybór abstrakcyjnych domen docelowych w korpusie *Drums and Shadows* nastęrcza dość dużych problemów. Przyczyn takiego stanu rzeczy może być kilka; wymieńmy najważniejsze z nich:

1. Specyfika tekstów. Pytania zadawane były w języku angielskim, zaś respondenci wypowiadali się w języku kreolskim rozwiniętym na bazie angielskiego i osoba nie będąca jego użytkownikiem na co dzień może napotkać pewne problemy w wyodrębnianiu metafor, które będą bardziej czytelne dla native speaker'a.

2. Niskie kompetencje językowe respondentów. Prowadzący wywiady rozmawiali ze swoimi interlokutorami w języku angielskim, ale przypuszczać można, że nie był to język codziennego porozumiewania się tych ostatnich. Nadzorująca projekt Granger wprawdzie nie wspomniała o tym w swojej przedmowie, ale późniejsze badania afroamerykańskiej kultury Gullah Geechee wybrzeża Georgii potwierdzają występowanie tam specyficznego języka angielsko-kreolskiego (*English Creole*)⁷, co wiąże się z kolejnym, odrębnym problemem (zob. następny punkt).

3. Błędne wyobrażenia badaczy na temat języka, w jakim wypowiadają się respondenci. Jak zaznacza Timothy Powell w swoim artykule *Summoning the Ancestors. The Flying Africans' Story and Its Enduring Legacy*, komentując badania GWP:

Tak samo problematyczna pozostaje, moim zdaniem, transliteracja języka czarnych mieszkańców wybrzeża Georgii na niegramatyczne formy, uważane w latach trzydziestych za wierną reprezentację tego, co nazywano wówczas murzyńskim dialektem: „Den one by one dey riz up an take wing lak a bud”. Oddając jednak sprawiedliwość twórcom projektu, należy przyznać, że nad edycją tekstu czuwali znani afroamerykańscy myśliciele: lingwista Lorenzo Dow Turner i poeta Sterling

⁷ Więcej na ten temat zob. L.D. TURNER: *Africanisms in the Gullah Dialect*. Columbia 2002.

Brown, którzy akceptowali wybory dotyczące transkrypcji tekstu. W swojej przedmowie do edycji *Drums and Shadows* z 1986 roku, wydanej przez University Georgia Press, znanej jako Brown Trasher Edition, Charles Joyner broni owej transkrypcji, mówiąc: „[...] współcześni badacze wybrzeża kultur afroamerykańskich wybrzeża Georgii i Karoliny Południowej rozwinęli swój własny język kreolski, który stał się podstawą ich kultury. W Savannah pracujący w terenie przypadkowo zaklasyfikowali swoich informatorów jako porozumiewających się »dialektem«, ale równocześnie oddali w swoich transkrypcjach ich mowę tak dokładnie, że badacze byli w stanie zrekonstruować reguły gramatyczne języka kreolskiego, którym posługiwano się na wybrzeżu Georgii”⁸.

Nie można odmówić słuszności wątpliwościom Powella dotyczącym kompetencji językowych badaczy biorących udział w GWP, ale, w moim przekonaniu, zgromadzone teksty pozostają wartościowym dokumentem dotyczącym ówczesnego życia społeczności reprezentowanej przez respondentów, sama zaś skłaniałabym się ku wskazaniu innej przyczyny zmetaforyzowania zanotowanych wypowiedzi, co przedstawiam w kolejnym punkcie.

4. Specyficzne zainteresowania samych badaczy. Tematyka rozmów nakierowana jest na życie codzienne, ze szczególnym naciskiem na jego stronę praktyczną, wspomnienia niewolnictwa, treść „przesądów” i legend. W przedmowie do wydania z lat czterdziestych czytamy, że przedstawione wyniki badań nie pozwalają stworzyć kompletnego i całościowego obrazu życia i kultury badanych wówczas ludzi, dają jednak pewien wgląd w ich zwyczaje i praktyki, stanowiąc przy tym studium na tamte czasy przełomowe, razem z jego założeniem o ciągłości kulturowej pomiędzy Afryką a afroamerykańską społecznością wybrzeża Georgii. W trakcie prowadzonych wywiadów nie pytano w zasadzie w ogóle o wierzenia czy symbole, a abstrakcyjne kwestie poruszano bardzo rzadko i niejako mimochodem, niemal wyłącznie wtedy, gdy rozmowa schodziła na tematy związane z praktykami magicznymi.

Ze względu na ostatni fakt, który nie uszedł mojej uwadze już podczas pierwszej lektury *Drums and Shadows*, abstrakcyjna domena docelowa, którą chciałabym zająć się w niniejszym artykule, została przeze mnie określona mianem domeny „czary” („conjure”).

Metaforyzacja domeny docelowej „czary”

Podstawę układu materiału etnograficznego w *Drums and Shadows*, jak już wspomniałam, stanowią tematy poruszane przez badaczy GWP, którzy pytali swoich interlokutorów przede wszystkim o praktyczną (nie zaś symboliczną) stronę wierzeń, stąd otrzymane odpowiedzi dotyczą głównie mechaniki działań magicznych, ich przejawiania się i skutków, a także ludzi powiązanych z praktykami takimi, jak rzucanie (i podnoszenie) zaklęć i uroków.

⁸ T. POWELL: *Summoning the Ancestors...*, s. 322.

W trakcie prowadzonych przeze mnie badań przeszedłam wszystkie użycia i warianty domeny docelowej „czary” i postarałam się o wskazanie odpowiednich dla danych konceptualizacji domen źródłowych, które stosunkowo często okazały się mieć oparcie w schematach wyobrażeniowych, tworząc (jak je określa Zoltán Kövecses) *image schema metaphors* – metafory oparte na schematach wyobrażeniowych.

Same schematy wyobrażeniowe wyróżniam na podstawie charakterystyki podanej przez Beate Hampe w jej artykule *Image schemas in Cognitive Linguistics. Introduction*, która przedstawia się następująco:

– Schematy wyobrażeniowe są bezpośrednio znaczącymi („eksperymentalnymi”/„ucieleśnionymi”) strukturami przed-pojęciowymi, które są zakorzenione w ludzkich sposobach poruszania się w przestrzeni i manipulowania przedmiotami.

– Schematy wyobrażeniowe to wysoko uschematyzowane gestalty, które ujmują strukturalne kontury doświadczenia sensoryczno-motorycznego, integrując informacje płynące z różnych modalności.

– Schematy wyobrażeniowe są ciągłymi, analogowymi wzorcami funkcjonującymi poza ludzką świadomością. Poprzedzają inne wyobrażenia i są od nich niezależne⁹.

Wybrane, najważniejsze rezultaty przyporządkowania wyrażeniom odpowiednich domen źródłowych wraz z próbą rekonstrukcji metafor pojęciowych zostały zebrane w tabeli 1.

Tabela 1. Domeny źródłowe i metafory pojęciowe

Lp.	Cytat z <i>Drums and Shadows</i>	Tłumaczenie na język angielski*	Metafora pojęciowa
1	I membuh wen deze folks cross duh way wuz conjuhin us, an strikin roun.	I remember when these folks across the way was conjuring us , and sticking around.	CZARY TO PROCES
2	I carry it in muh pocketbook an duh nex day it tun black an I know fuh sho dey wuz tryin tuh cunjuh us.	I carry it in my pocketbook and the next day it turned black and I know for sure they was trying to conjure us .	CZARY TO DZIAŁANIE
3	Cunjuh is magic some folks is bawn wid.	Conjure is magic some folks is born with.	CZARY TO „PLUS”
4	Nobody can cunjuh me now because of that bush.	Nobody can conjure me now because of that bush.	CZARY TO DZIAŁANIE

⁹ B. HAMPE: *Image Schemas in Cognitive Linguistics: Introduction*. http://www2.uni-erfurt.de/sprachwissenschaft/personal/hampe/Image_Schema_Introduction.pdf [data dostępu: 18.12.2018].

5	A witch is a cunjuh man dat somebody paid tuh tawment yuh.	A witch is a conjure man that somebody paid to torment you.	CZARY TO „MINUS”
6	Cunjuh? [...] That’s what is wrong with this ahm of mine. As I sit heah, I know that my enemy brought about this affliction.	Conjure? [...] That’s what is wrong with this arm of mine. As I sit here, I know that my enemy brought about this affliction .	CZARY TO CIERPIENIE/ CHOROBA
7	An cunjuh must be fought with cunjuh.	A conjure must be fought with conjure.	CZARY TO BROŃ (rzecz)
8	He say ef we kin git any money he kin lif duh spell.	He say if we can get any money he can lift the spell .	CZARY TO RZECZ
9	I had pains runnin up an down muh whole body, an I knowed I wuz cunjued but uh wouldn gib in.	I had pains running up and down my whole body and I knowed I was conjured but I wouldn’t give in .	CZARY TO ATAK
10	I hab monuh dozen root doctuh tuh uh but dey dohn do uh no good. I keep on tryin an maybe some day I fine duh right un tuh reach duh cunjuh.	I have many dozen root doctors to her but they don’t do her no good. I keep on trying and maybe some day I find the right one to reach the conjure .	CZARY TO „WYSOKO” + CZARY TO RZECZ
11	He say somebody cunjuh his wife.	He say somebody conjured his wife.	CZARY TO DZIAŁANIE
12	He sprinkle dis all roun duh place an say I need nebuh be fraid cuz dis would kill any cunjuh put down fuh me.	He sprinkle this all around the place and say I need never be afraid because this would kill any conjure put down for me.	CZARY TO ZWIERZĘ (coś ożywionego – <i>to kill a conjure</i>) + czary to rzecz (<i>to put down a conjure</i>)
13	Deah’s plenty cunjuh in dis neighbuhhood.	There is plenty of conjure in this neighborhood.	CZARY TO RZECZ
14	Duh root doctuh moob duh cunjuh [...].	The root doctor to move the conjure [...]	CZARY TO RZECZ
15	I heahd ub a few cases weah dey say one uh duh neighbuhs cunjuh anudduh, but fuh duh mos paht dey all gits long all right.	I heard of a few cases where they say one of the neighbors conjure another but for the most part they all get along all right.	CZARY TO DZIAŁANIE

cd. tabeli 1

16	Dey say dat a powuhful chahm kin be made frum grabeyahd dut fuh cunjuhin puhposes [...].	They say that a powerful charm can be made from graveyard dust (?) for conjuring purposes [...].	CZARY TO RZECZ + CZARY TO DZIAŁANIE
17	[...] Uncle John he git so mad he git right up an fix duh cunjuh right now.	[...] Uncle John he got so mad he get right up and fix the conjure right now.	CZARY TO RZECZ
18	He call in eight ub um altuhgedduh, but dey dohn seem able tuh countuhrack dat cunjuh.	He call in eight of them altogether, but they don't seem able to counteract that conjure .	CZARY TO DZIAŁANIE
19	Muh ma tell me many times bout a man an his wife wut could wuk cunjuh.	My mother tell me many times about a man and his wife that could work conjure .	CZARY TO RZECZ (<i>to work sth – to make a material into a particular shape or form</i>)
20	One ub duh daughtuhs wanted tuh lun tuh fly an wuk cunjuh.	One of the daughters wanted to learn to fly and work conjure .	CZARY TO RZECZ (<i>to work conjure</i>)
21	Yuh heah all the time of folks havin spells put on em an findin cunjuh bags buried in the yahd.	You hear all the time of folks having spells put on them and finding conjure bags buried in the yard.	CZARY TO RZECZ
22	He tell im bout all sawts uh magic dat he wukd on udduh folks in duh neibuhhood.	He tell them about all sorts of magic that the worked on other folks in the neighborhood.	CZARY TO RZECZ
23	Everything that happen is cause by cunjuh an magic. They jis dohn leave nuthin tuh Gawd.	Everything that happen is caused by conjure and magic. They just don't leave nothing to God.	CZARY TO ZWIERZĘ (<i>coś ożywionego – conjure doesn't leave nothing to God</i>)
24	[...] doze spirits put spells on yuh, fix yuh.	[...] those spirits put spell on you, fix you.	CZARY TO RZECZ
25	Folks kin wuk wid cunjuh too.	Folks can work with conjure too.	CZARY TO NARZĘDZIE (<i>rzecz</i>)

26	Muh gran say deah wuz lots uh cunjuh in Africa.	My grandmother say there was lots of conjure in Africa.	CZARY TO RZECZ
27	Then ef somebody put down cunjuh fuh em it tun black.	Than if somebody put down a conjure for them it turn black.	CZARY TO RZECZ
28	Dey dig up cunjuh wut is laid down fuh yuh an let yuh know wen somebody is aftuh yuh.	They dig up conjure that was laid down for you** and let you know when somebody is after you.	CZARY TO RZECZ
29	Dey make cunjuh gense yuh.	They make conjure against you.	CZARY TO WY- TWÓR (<i>conjure is made</i>) + CZARY TO PRZECIWS- TA- WIENIE
30	He wuz African an he say he kin do any kine uh cunjuh wut kin be done an he kin cuo any kine uh disease.	He was African and he say he can do any conjure that can be done and he can cure any kind of disease.	CZARY TO WYTWÓR (rzecz)
31	An ef any body cunjuh yuh aw wuk gense yuh, duh money tun black an yuh know yuh hab tuh do sumpm bout it fo duh cunjuh wuks.	And if anybody conjure you or work against you, the money turn black and you know you have to do something about it for the conjure works .	CZARY TO ZWIERZĘ (coś ożywionego)
32	Dey's mosly all crippled up an caahn moob bout. Ef dey dohn do nuttn, duh cunjuh gits wus, an dey dies.	They mostly all crippled up and can't move about. If they don't do nothing, the conjure gets worse , and they die.	CZARY TO CHOROBA (stan)
33	I tell yuh, ma'am, they's mo doin of cunjuh up roun Savannah than theah is in these pahts.	I tell you, madam, there's more doing of conjure up around Savannah than there is in these parts.	CZARY TO WYTWÓR (rzecz)
34	He put a spell on duh hawse. It's put deah by a enemy an ef yuh walks cross it, duh ebil spell will cause yuh hahm.	He put a spell on the house. It's put there by an enemy and if you walk cross it, the evil spell will cause you harm .	CZARY TO RZECZ + CZARY TO „MINUS” + CZARY TO ZWIERZĘ (coś ożywionego)

cd. tabeli 1

35	Dey kin put spells on yuh an lif duh spell some udduh root wukuh hab put on yuh.	They can put spells on you and lift the spell some other root worker has put on you.	CZARY TO RZECZ + RZUCAĆ CZAR TO „W DÓŁ” + PODNOŚĆ CZAR TO „W GÓRĘ” + CZARY TO „PLUS” + CZARY TO „MINUS”
36	Deah's magic wut gahd yuh frum hahm an deah's ebil magic wut kin put yuh down sick aw eben kill yuh.	There's magic that guard you from harm and there's an evil magic that can put you down sick and even kill you.	CZARY TO ZWIERZĘ (coś ożywionego)

* Z zachowaniem oryginalnej struktury gramatycznej.

** Wydaje się, że chodzi tu o sens zarówno dosłowny, jak i metaforyczny.

Źródło: Opracowanie własne.

Jak wynika z przykładów zamieszczonych w tabeli, domena docelowa stosunkowo często jest konceptualizowana za pomocą metafor bazujących na schematach wyobrażeniowych (*image schema metaphors*). Występują ponadto: metafory orientacyjne (RZUCAĆ CZAR TO „W DÓŁ” – PODNOŚĆ CZAR TO „W GÓRĘ”), które można za Krzeszowskim uzupełnić odpowiednio schematami wyobrażeniowymi o wymiarze aksjologicznym: CZARY TO „PLUS”, CZARY TO „MINUS”, metafory ontologiczne – personifikacja/animizacja (CZARY TO ZWIERZĘ) i reifikacja (CZARY TO RZECZ), a także, podlegające tej ostatniej, coraz bardziej wyspecjalizowane subdomeny: CZARY TO WYTWÓR > CZARY TO NARZĘDZIE > CZARY TO BROŃ oraz CZARY TO DZIAŁANIE (> CZARY TO PROCES) > CZARY TO ATAK oraz CZARY TO STAN > CZARY TO CIERPIENIE/CHOROBA.

Takie grupowanie narzuca się samo ze względu na to, że poszczególne metafory są ze sobą koherentne, układając się – według terminologii George'a Lakoffa) – w wyidealizowany model kognitywny (*idealised cognitive model* – ICM) lub – jak chcą tego inni badacze – kulturowy model kognitywny¹⁰. Widzimy tu układ elementów interpretowanych w kategoriach struktur abstrakcyjnych wskutek nakładania na nie przestrzennych schematów wyobrażeniowych, którego kluczową wiązkę stanowi taksonomia będąca zespołem cech ustrukturyzowanych w kategoriach schematów wyobrażeniowych STANU–PROCESU oraz za pomocą schematu GÓRA–DÓŁ.

Zespoły treści, które w wyobraźni rozmówców (oraz być może także w umysłach badaczy) nakładają się na siebie, tworzą niejako jeden kompleks, określany najchętniej przez jednych i drugich słowem *conjure* – czary. Kompleks ten

¹⁰ Co wydaje się być jeszcze trafniejszym określeniem w stosunku do omawianych w niniejszej pracy zjawisk.

zaprezentowałam w charakterze domeny docelowej, jednak analizując przykłady zamieszczone w tabeli, widzimy wyraźnie, że składają się na nią również inne wyrażenia, nie będące pochodnymi słowa *conjure*, ale stworzone z użyciem jego częściowych ekwiwalentów, takich jak *spell* czy *magic*.

Czarownicy, określane przez rozmówców GWP jako *witches*, *root men* bądź *root doctors*, mogą mieć wiele innych magicznych umiejętności – potrafią zmieniać się w rozmaite zwierzęta i owady, zrzucać skórę etc. Taki układ materiału etnograficznego skłania mnie do założenia, że mamy tu do czynienia z przenikającymi się zespołami treści, które w wyobraźni rozmówców (oraz być może także w umysłach badaczy) nakładają się na siebie, tworząc niejako jeden kompleks, określany najchętniej przez jednych i drugich słowem *conjure* – czarować. Słowo to, oprócz „rzucenia zaklęcia/uroku”, ma w angielszczyźnie w swoim polu semantycznym takie znaczenia, jak „wzywanie demonicznych/diabelskich mocy” bądź „praktykowanie czarnej magii”, stąd wywołuje ono u badanych różne typy skojarzeń i sprzyja mieszanii się sensów.

W społecznościach tradycyjnych pojęcie czarownictwa obejmuje wiele różnych figur autorytetu, które pełnią odmienne funkcje: mogą uzdrawiać lub leczyć albo – przeciwnie – działać na czyjąś szkodę. Obok zielarzy i uzdrowicieli, w afrykańskich językach Bantu określanymi czasem mianem *nganga*¹¹, którym przypada także charyzmatyczna rola proroka i których działanie dotyczy bardziej sfery publicznej niż prywatnej, istnieją jeszcze inni członkowie społeczności praktykujący magię lub zielarstwo. Pierwsi z nich to *wichdoctors*, czarownicy-uzdrowiciele – jak określa ich Edward Evans-Pritchard w swojej klasycznej pracy *Czary, wyrocznie i magia u Azande*, drudzy to *witches* – czarownicy (wiedźmy). W sferze publicznej decyzje dotyczące dalszych losów jakiejś osoby albo grupy podejmuje wódz bądź rada starszych (obie te instytucje mogą na przykład skazać kogoś na śmierć, na wygnanie), w sferze prywatnej manipulować w ten sposób rzeczywistością może właśnie *witch* – czarownik.

Czarownik nikogo nie słucha, działa w pojedynkę, nie jest podporządkowany niczyim rozkazom, motywem jego działań jest na przykład zazdrość i chęć wprowadzenia dysharmonii, destrukcji, dekonstrukcji – zaburzenia balansu. Manipuluje związkami między ludźmi. Jego klientami są osoby, które chcą zaszkodzić osobie, która na przykład za bardzo się wzbogaciła i jej status wzrósł, a siła oddziaływania w lineażu stała się większa. Jeśli komuś się to nie spodobało, może zapłacić czarownikowi, sugerując interwencję, jak na przykład sporządzenie odpowiedniego amuletu, w którym będzie się znajdował duch szkodzący osobie pozostającej z nim w kontakcie. Czarownik potrafi manipulować duchami, blokować przepływ sił witalnych bądź nawet zredukować go,

¹¹ Jest to termin rozpowszechniony nie tylko w Afryce, ale także w różnych miejscach zamieszkania diaspory afrykańskiej, takich jak Brazylia czy wyspy Morza Karaibskiego, kojarzony także z figurami autorytetu religijnego – w dzisiejszym Kongo słowem *nganga* określane jest na przykład Jezus Chrystus.

w rezultacie czego dana osoba umiera. Jego usługi nie są darmowe – czarownik zawsze żąda zapłaty, a człowiek, który poprosił go o interwencję, staje się jego dłużnikiem bądź nawet niewolnikiem i może zostać zobligowany przez czarownika do wykonania określonego zadania, w tym nawet zabicia kogoś. Z kolei *witch-doctor* ma przeciwdziałać oddziaływaniu czarownika – przychodzi się do niego w czasie zachwiania równowagi sił czy choroby, rozumianej w społecznościach tradycyjnych jako utrata harmonii i sił witalnych, efekt działania zaklęć, złych duchów itd. *Conjurers*, o których opowiadali rozmówcy GWP, to w większości właśnie czarownicy-uzdrowiciele, wyraźnie odróżniani od działających szkodliwie *witches*. Podział ten ulega zaburzeniu, gdy nakładają się na niego wierzenia chrześcijańskie, demonizujące magię i praktyki magiczne.

Niejednoznaczność pola semantycznego czasownika „czarować” – *conjure* oraz odmienne wartościowanie działań magicznych wykonywanych przez „dobrych” i „złych” czarowników znajdują swoje odbicie w konceptualizacji obecnych w analizowanym tekście metafor RZUCAĆ CZAR TO „W DÓŁ” – PODNOSIĆ CZAR TO „W GÓRĘ” oraz CZARY TO „MINUS” i CZARY TO „PLUS”, w zależności od tego, czy mówimy o kimś, kto został wybrany jako *born with magic*, czy o kimś, kto na przykład zachorował, ponieważ został czarami dotknięty jako ich ofiara. Brak rozróżnienia pomiędzy tymi dwoma typami działania magicznego ze strony prowadzących wywiady utrudnia głębszą analizę problemu na podstawie jednego tekstu źródłowego. Mimo tych trudności, w przypadku analizowanego materiału z całą pewnością możemy mówić o kulturowym modelu kognitywnym pojęcia „czarów jako praktyki”. Przy tym „czary” rozumiane są tutaj jako mocno zakorzenione w zastanej rzeczywistości działania mogące nieść ambiwalentne skutki i równocześnie są konceptualizowane jako sam wytwór tych praktyk, silnie powiązany ze sferą pragmatyczną, nakierowaną na wykorzystywanie ich jako narzędzia lub broni.

Bibliografia

- ANDERSON J.: *Conjure in African American Society*. Baton Rouge 2007.
- Drums and Shadows. Survival Studies among the Georgia Coastal Negroes*. Ed. M. GRANGER. Athens– London 1986.
- GOMOLA A.: *Bóg kobiet. Studium językoznawczo-teologiczne*. Tarnów 2010.
- HAMPE B.: *Image Schemas in Cognitive Linguistics: Introduction*. http://www2.uni-erfurt.de/sprachwissenschaft/personal/hampe/Image_Schema_Introduction.pdf [data dostępu: 18.12.2018].
- HARE J.B.: [komentarz do książki *Drums and Shadows. Survival Studies among the Georgia Coastal Negroes*], 23 marca 2007. <http://www.sacred-texts.com/afr/das/index.htm> [data dostępu: 18.12.2018].
- LAKOFF G., JOHNSON M.: *Philosophy in the flesh*. New York 1999.
- POWELL T.: *Summoning the Ancestors. The Flying Africans' Story and Its Enduring Legacy. W: Race in the Atlantic World, 1700–1900. African American Life in the Georgia Lowcountry. The Atlantic World and the Gullah Geechee*. Ed. P. MORGAN. Athens USA 2010.
- TURNER L.D.: *Africanisms in the Gullah Dialect*. Columbia 2002.